

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2024/Güz, Sayı: 7

ISSN 2792-0879

Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kartal* **

Evren ÇİFCİ ***

Öz

Mitik düşünce toplumun bulunduğu çevreden beslenerek büyür ve zenginleşir. Orta Asya bozkırlarında hayvanlar ile yakın teması bulunan Türkler, karşılaştıkları hayvanlar etrafında birtakım inançlar geliştirmiş; aynı zamanda bu hayvanları anlatı dünyasına da aktarmıştır. Türklerin mitik düşüncelerine ve aynı zamanda destanlarına aktardıkları hayvanlardan biri kartaldır. Gökyüzündeki azametiyle dikkat çeken kartal hem mitik düşüncede hem de destan dünyasında olumlu vasıflarıyla öne çıkarılmış, yalnızca bir kuş olmanın ötesine taşınarak farklı tasavvurlar içinde farklı görevler üstlenmiştir. Bu çalışmada kartalın Sibirya sahası Türk destanlarındaki yerini tespit etmek amacıyla Altay Türklerine ait 25, Hakas Türklerine ait 9, Şor Türklerine ait 16, Tuva Türklerine ait 15, Yakut Türklerine ait 3 destan olmak üzere Türkiye Türkçesine aktarılmış olan toplam 70 destan metni incelenmiş; bunlardan “Maaday Kara”, “Cañar”, “Kan Kapçıkay”, “Altay Buuçay”, “Oçı Bala”, “Katan-Kökşin le Katan-Mergen”, “Culuruyar Nurgun Bootur”, “Ehe Khara Atlı Eles Bootur”, “Er Sogotoh” ve “Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley” destanlarında kartala dair kayda değer veriler elde edilmiştir. Çalışmada kartalın destan dünyasındaki yeri değerlendirilmekle birlikte kartala dair tasavvurlara geniş bir açıdan bakabilmek için kartalın mitik düşüncedeki yeri de değerlendirilmiştir. Böylece mitik düşünceden destan dünyasına uzanan çizgide Türklerin kartala bakışı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mitoloji, Destan, İnanç, Kartal, Sibirya Sahası

Yırtıcı kuşlar arasında iriliği, göğe yükselme kabiliyeti, gücü ve avcılık yeteneği ile öne çıkan kartal geniş bir yaşam alanına sahip olması itibarıyla Türk dünyasının farklı coğrafyalarında bilinen, önemsenen ve dolayısı ile Türk inançlarında, mitolojisinde ve sanatında çok eskiden beri yer edinen hayvanlardan biridir. Tarihi akış içerisinde geriye gidildiğinde özellikle kurganların kartaldan ilham alan çok çeşitli eserler barındırdığı görülür. Noin Ula kurganında bulunan üzerinde geyik-kartal mücadele sahnesi resmedilen keçe parçası (Çoruhlu, 2017, s. 104), Pazırık kurganında bulunan üzerinde kartal grifon ile geyik mücadelesine ait tasvir bulunan keçeden yapılmış eyer örtüsü (Diyarbakirli, 1972, s. 79), geçmişinin Hunlara kadar uzandığı tahmin edilen I. Tüekta kurganında bulunan ağaçtan oyma kartal şekilleri, I. Pazırık kurganından çıkarılan at koşum takımlarının göğüs kısmına bağlanan deriden yapılmış kartal figürü (Diyarbakirli, 1972, s. 165), MÖ 3000 yıllarına ait olduğu düşünülen ve Altay Dağlarında Kurot suyunun Ursul nehrine döküldüğü yerin 15 km yakınında yer alan Kurot kurganında bulunan kartal pençesi (Ögel, 2020, s. 17) Türk kültüründe kartalın köklü geleneğini yansıtan eserler arasında yer alır. Kültigin abidesinin baş kısmında başlığın üstünde

* Geliş tarihi: 04.10.2024

Kabul Tarihi: 14.11.2024

Atf: Çifci, E. (2024). Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kartal. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 7: 1-23.

** Bu makale “Sibirya Sahası Türk Destanlarında Hayvanlar” başlıklı tezden üretilmiştir.

*** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İZMİR/TÜRKİYE. E-posta: evren.ata@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-9434-4733

kanatlarını açmış bir yırtıcı kuş temsili yer alır. Kuşun türü hakkında ortak bir kanaate varılamamakla beraber kartal veya hüma olduğuna dair yorumlar ileri sürülmüştür (Jısl, 1963, s. 395; Çoruhlu, 2007, s. 208; Alyılmaz, 2000, s. 12-15). Zamanın ve doğanın tahribatına maruz kalan bu abidevi eserdeki kuşun kartal olduğu kabul edilirse kartalın Türk kültüründe kağanlar nezdinde de sembolik değer taşıdığı değerlendirilebilir.

Türk kültüründe köklü bir geleneğe sahip olan kartal mitik düşünceden destanlara uzanan çizgide önemli bir yere sahiptir.

1. Türk Mitik Düşüncesinde Kartal

Türkler, kartalın Tanrı ile bağının olduğuna inanır ve dolayısı ile kartala kutsiyet atfederler (Dilek, 2014, s. 117). Yakut Türklerinin inancına göre kartal, Ayı Toyon'un kuşudur ve onun dizlerinin dibinde uyur (Seroşevsky, 2007, s. 236). Hatta bazı inançlara göre çift başlı kartal Ürüñ Ayı Toyon'un kendisidir (Bayat, 2006, s. 100). Bir başka Yakut inancına göre kuşların koruyucusu olan "Süñ Haañ" adlı Tanrı aynı zamanda kartalın babasıdır (Dilek, 2014, s. 164). Teleüt Türkleri kartalı hem Ülgen hem de peygamber ile ilintilendirirler. Onlara göre kartal hem Ülgen'in kutsal kuşudur (Direnkova, 2014, s. 25) hem de gök gürültüsünün yaratıcısı olan İlyas Peygamber'in (İlya-Muri) suretine büründüğü hayvandır (Harva, 2015, s. 168).

Kartalın Tanrılarla bağı dolayısı ile kazandığı kutsiyet, toplumun kartala yaklaşımını da şekillendirir. Kartalın veya onu koruyan Tanrı'nın gazabından korkan Yakut Türkleri kartal öldürmekten sakınırlar. Kartal öldüren kişinin bulaşıcı hastalıklara yakalanarak veya sara nöbetleri geçirerek acı içinde öleceğine inanılır. Bir rivayete göre kartal öldüren bir Yakut Türkü'nün kendisi ve kız kardeşi üç yıl içinde ölür (Dilek, 2014, s. 118-164; Seroşevsky, 2007, s. 242). Ölen kartallara özel törenler düzenlenir, kurban dahi kesilir. Şayet bir kartal bir evin önüne konup burada ölür ise kartal için tören düzenlenmesi gerekir. Öncelikle kartal için bir büyükbaş hayvan kurban edilir. Hayvanın kalbi kartalın gagasına yerleştirilir. Sonra boynuna kırmızı bir boyunluk takılan kartal bir ağaç kabuğunun içinde ormana götürülür. Burada kartal, gagası güneye doğru gelecek şekilde bir ağaç kovuğunun içine defnedilir (Dilek, 2014, s. 118). Beltirlerde kartalın kutsiyeti kutsal tören kıyafetlerinin kartal tüyleri ile süslenmesi şeklinde ortaya çıkar. Göklere dua törenine katılacak olanlar tören için kartal tüyünden yapılmış üldürbe adı verilen bir başlık hazırlar, törene bu başlıklar ile katılırlar (Potapov, 2012, s. 313). Gagauz Türklerinde kartalın kutsiyeti Protestan Aziz Luka'ya dayandırılır. Aziz Luka yazılarını kartal kanadı ile yazdığı için kartal kutsaldır ve kartala ateş etmek günah sayılır (Manov, 2001, s. 74).

Mitik düşüncede insan her zaman insandan öz alarak türemez. İnsana hayat verme gücüne ve kıymetine sahip hayvanlar da insan nesline ve bununla bağlantılı olarak boylara hayat verebilir. Bu bağlamda Türk düşüncesinde kartal çocukların, şamanların ve boyların türeyişinde etkin bir hayvan olarak rol alır. Bu inançtan hareketle çocuğu olmayan Yakut kadınları kartaldan çocuk isterler. Şayet

bu istekten sonra çocuk sahibi olurlarsa kartala saygılarından dolayı çocuğun adını “hotoy törüteh” (kartaldan türemiş) koyarlar (Bayat, 2006, s. 236). Kırgızlarda kartala yönelim çocuk sahibi olma arzusuyla değil çocuğun erkek olması isteğiyle gerçekleştirilir. Erkek çocuk sahibi olmak isteyen hamile Kırgız kadınları kartalın ödünü içer, kurdun ciğerini yalar, kara tavuğun yumurtasının sarısını karnına sürer, karnını kâğıt ile sarar (Polat, 2019, s. 80). Görüldüğü üzere Kırgız kadınlarının çocuk isteme ritüeli yalnızca dua temelinde gerçekleştirilmeyip beraberinde hayvan uzuvlarına teması da içerir. Muhtemeldir ki bu uygulamanın temelinde göğün güçlüsü kartal, yerin güçlüsü kurt tasavvuru yer alır. Bu hayvanların cesaretinin temas yoluyla karınlarındaki çocuğa aktarılmasını ve aynı zamanda çocuğun cinsiyetinin erkek olmasını arzulayan Kırgız kadınları bu ritüeli gerçekleştirirler.

Bir dönem Göktürk idaresinde yaşayan Şato Türklerinin lideri Li-Ko-yung’un doğumuna dair rivayet de çok açık olmamakla birlikte kartaldan doğuş düşüncesinin izlerini taşır. Bu rivayet aynı zamanda kartal yumurtasından dünyaya gelen şaman rivayeti ile benzerlik gösterir. Bilindiği üzere bazı şamanların ağaç dalına bırakılan kartal yumurtasından dünyaya geldiği inancı vardır. Şato Türklerinin liderinin kartal yumurtasından dünyaya geldiğine dair bir ayrıntı verilmemekle birlikte bir kartal yuvasında doğduğu rivayet edilir (Ögel, 2010, s. 131). Kartal yuvasında doğan lider muhtemeldir ki kartal yumurtasından dünyaya gelmiştir ve bir kartal anaya sahiptir.

Sibirya bölgesinde varlık gösteren Türk boyları arasında kartal hem ata/ana hayvan hem de totem kabul edilir. Yakutlarda soylu kabilelerin atasının kartal olduğuna inanılır. Merkütlük soylarını kara bir kartala, Yurtas kabilesi ise beyaz başlı bir kartala bağlarlar (Direnkova, 2014, s. 118; Çoruhlu, 2011, s. 126).

Bir başka Yakut boyu olan Batılınlar de kartalı boylarının atası kabul ederler. Kartal, Kangalasların kurtuluşunu sağlayan kutsal boy kuşu olarak değerlendirilir. Mite göre Doydus Darhan’ın annesi oğluna hamileyken Tunguzlar tarafından kaçırlır. Kadın bir yolunu bulup Tunguzlardan kaçır. Aç ve yorgun hâlde bir adada ölümü beklerken bir kartal, avladığı yaban horozunu kadına verir. Kadın ve karnındaki oğlu ölümden kurtulur. Bu kurtuluş Kangalas soyunun da kurtuluşuna vesile olur. Doydus Darhan adlı çocuk sayesinde Kangalas soyu devam eder. Tuva Türklerinin İrkit boyunun totem kuşu kartaldır. Bu boya mensup birinin kartal öldürmesi durumunda yuvasının dağılacağına inanılır (Dilek, 2014, s. 68-118-133). Yakutlar arasında yalnızca boyların kökeni kartala bağlanmaz, Ürüñ Ayı Toyon’un kuşu kabul edilen kartal aynı zamanda tüm Yakut ulusunun simgesi kabul edilir (Seroşevsky, 2007, s. 158). Yakut Türkleri boyların kökenini kartala bağlamanın yanı sıra Hotoy ayı adlı ruh özelinde kartal ile boyları aynı ataya bağlar. Adı “kartal ayı” anlamına gelen bu ruh, bazı Yakut kabilelerinin ve aynı zamanda kartalların atası sayılır (Aleksyev, 2013, s. 41). Hakasların Kicin boyunun kökeni de dolaylı açıdan kartala bağlanır. Rivayete göre Asılbay’ın hamile olan kızı evine doğru yol alırken doğum sancıları başlar ve bir çocuk doğurur. Kadın çocuğunu yapraklara sarıp bir ağacın üstüne bırakarak terk eder. Baba evine varan kız durumu babasına anlattığında Asılbay atına binip çocuğun olduğu yere gelir.

Ağaca tırmandığında çocuğun bir kartal tarafından beslendiğini görür. Kartal anlamına gelen Kicin boyu bu çocuktan türer (Butanayev ve Butanayeva, 2007, s. 63).

Kartal, Oğuz boyları tarafından önemsenen ve boy kuşu olarak kabul edilen kuşlar arasındadır. Şecere-i Terakime’de Karkın boyunun kuşu “su bürgüti” (su kartalı), Salur boyunun kuşu ise yalnızca “bürgüt” olarak yer alır. Eserde Dodurga boyunun kuşu “kızıl karçıgay”, İgdir boyunun kuşu “karçıgay” ve Kınık boyunun kuşu ise “cürre karçıgay” olarak yer alır. “Karçıgay” kuşunun Türkiye Türkçesindeki karşılığı konusunda sabit bir adlandırma söz konusu değildir. Bu kuşun doğan olduğunu ileri sürenlerin yanı sıra kartal olduğunu düşünenler de vardır. Ögel, “karçıgay” adının genel olarak güvercin avlayan orta boy doğanlara verildiğini ifade eder (Ögel, 2014, s. 398). Abuşka Lûgati’nde de “karçıgay”, doğan kuşu olarak yer alır (Atalay, 1970, s. 311). Ergin (ty, s. 50-52), “karçıgay” kuşunu kartal kabul etmiş ve Dodurga boyunun kuşunu kızıl kartal, İgdir boyununkini kartal, Kınık boyununkini ise ak kartal olarak aktarmıştır.

Şamanların yaşam alanında kartal geniş bir alanı kuşatır. Şamanların doğumunu, eğitimini, ayinlerini ve kıyafetlerini kapsayan geniş yelpazede kartala dair ayrıntılarla karşılaşılır. Her şeyden evvel Hakas ve Yakut Türkleri kartalı şamanların atası/anası ve koruyucusu kabul ederler (Hoppál, 2018, s. 60; Dilek, 2014, s. 117). Ana kartal inancında şamanların kartal yumurtasından doğduğu rivayet edilir. Rivayete göre kartal, şaman olarak seçilen çocuğun ruhunu dünyaya gelmeden evvel yutup güneşli ve çayırılık bir bölgeye uçar. Burada bir çam ve bir gürgen veya kayın ağacı vardır. Kartal çocuğun ruhunu yumurta içinde bu ağaçların üzerine bırakır. Ağaçların üstünde olgunlaşan yumurta bir süre sonra çatlar ve bebek şaman ağacın altındaki beşiğine düşerek büyümeye başlar. Büyüyen şaman adayı ömrü boyunca kartal anası tarafından korunur ve yardım görür (Ögel, 2014, s. 648). Kangal Yakutlarının benzer doğuş rivayetine göre demir tüylü bir kartal, şamanların büyüdüğü melez ağacının dallarındaki yuvalara yumurtlar ve kuluçkaya yatar. Doğacak şamanın büyüklüğüne göre bir yıl veya üç yıllık kuluçka süresinden sonra şaman çocuk dünyaya gelir. Küçük şamanlar bir yılda, büyük şamanlar ise üç yılda yumurtadan çıkar (Ksenefontov, 2011, s. 69). Buryat düşüncesinde ata kartal figürü öne çıkar. Rivayete göre insanlar hastalık ve ölümden uzak bir yaşam sürerken yer altından çıkan kötü ruhların saldırılarına maruz kalırlar. Bu durumu gören Tanrı, insanları kötü ruhlardan korumaya yardımcı olması için yeryüzüne kartalı gönderir; ancak insanlar kartalın dilini anlayamaz ve onunla iletişim kuramazlar. Bunun üzerine kartal gökyüzü yurduna döner ve olanları Tanrı’ya anlatır. Tanrı, yeryüzünde karşılaştığı ilk insana şamanlık yeteneklerini vermesi için kartalı tekrar yeryüzüne gönderir. Yeryüzüne inen kartal bir ağacın altında uyuyan bir kadınla ilişkiye girer ve kadın hamile kalır. Vakti dolduğunda kadın bir erkek çocuk doğurur. Bu çocuk dünyadaki ilk şaman olur. Yeryüzündeki diğer şamanlar da onun neslinden dünyaya gelir (Harva, 2015, s. 375- 376; Ögel, 2014, s. 649).

Şamanın dünyaya gelmesinde rol alan kartal, şaman adaylarının eğitim süreçlerinde de önemli görevler üstlenir. Viluyk Yakutlarının inancına göre şaman olarak seçilen çocuğun ruhu bedeninden alınıp

eğitilmek üzere Aar Darhan'ın yurdundaki melez ağacına götürülür. Bu ağacın dokuz budağı vardır ve her budak bir şaman yuvasını muhafaza eder. Şamanın ruhu uygun bir yuvada guguk kuşu suretinde eğitilir. Bu eğitim sürecinde iyi şamanların ruhları kartal ve karga yumurtası ile beslenir. Aynı zamanda Aar Darhan'ın oğulları ve kızları kartal ve karga suretine bürünerek şaman adayına şamanlığın detaylarını aktarır onu eğitirler (Popov, 2017, s. 238). Bu eğitim sürecinde kartal hem eğitmenlik görevi yapar hem de her ne kadar şaman adayının doğumunu sağlayan ana kartal olmasa da şamanın beslenmesine katkı sağlaması ile ana kartal rolüne yaklaşır.

Şamanların hayatında kartal; koruyucu ve yardımcı ruh, tören esnasında suretine bürünülen hayvan olarak da yer edinir. Şamanların “iye kıl” adı verilen hayvan suretinde koruyucu ruhları vardır. Kartal da bu ruhlar arasında varlık gösterir. Hatta Yakut şamanları arasında iye kıla dair yapılan ayırmda iye kılı kartal olan şamanlar güçlü şamanlar olarak anılır. Ayrıca kartal şeytani savaşçı olarak adlandırılır ve şaman için bir onur vesilesi olarak değerlendirilir (Seroşevsky, 2007, s. 212). Yakut Türklerinin şaman dünyasında kartalın ana hayvan, eğitmen ve şamanı hayatta tutan iye kıl rollerine sahip olması kartal ile şaman arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlar. Bu güçlü bağ dolayısı ile gökte uçan kartal, ağaçlar üzerinden geçerken kanat teleklerinden bir kısmını uçabilmesi için şamana atarak ilerler (Ögel, 2014, s. 42).

Şaman törenlerinde kartal, şamana yardım eden ruhlar arasında ortaya çıkar. Bu törenlerde kartalın en önemli görevi şamana eşlik etmek ve sunuları sahiplerine ulaştırmaktır. Bu bağlamda Altay Şamanizminde kartal, şamanları ve kurbanları göze görünmeden “tös”lere ulaştırmakla görevlendirilir (Anohin, 2006, s. 52). Teleüt Türkleri kartalı Ülgen'in kutsal kuşu ve aynı zamanda şamanların refakatçi ruhlarından biri kabul ederler. Şamanın yolcuğu esnasında ruha “abirtka¹” taşıma ve şamanın talimatıyla içinde “braga²” bulunan “könök³”ü eve götürme görevini kartal yerine getirir (Direnkova, 2014, s. 25). Şamanın tören icrası esnasında seslendiği kartal şöyle betimlenir:

“Çarpan kanatlı,

Sallanan kuyruklu,

Ay burunlu, buz gibi gagalı,

Ay gibi bakır tırnaklı,

Ülgen'in kutsal kartalı,

Bakır tırnaklı kara kuş!” (Direnkova, 2014, s. 65).

---

¹ İçki

² Bir içki türü

³ Tuyas veya könök olarak adlandırılan nesne deriden yapılan ve içine arak gibi içecekler konulan kaptır (Direnkova, 2014, s. 30).

Kartal, Kaçın şamanlarına da yardım eden üst dünya ruhları arasında yer alır. Bu yardımcı kartal ruh hem şamanın ulaklığını yapar hem de hastalık sağaltım törenlerinde şamana yardımcı olup öksürük tedavisinin gerçekleştirilmesine yardım eder (Alekseyev, 2013, s. 53).

Şamanlar özel olarak seçilen, eğitilen ve yetiştirilen insanlardır. Seçilmiş olmaları dolayısı ile özel yeteneklere de sahiptirler. Şamanlar kendilerine yardımcı olmak üzere hayvan suretli ruhlara hükmedebilir ve ayrıca tören esnasında ihtiyaç duyduğu takdirde hayvan suretine bürünebilirler. Yeryüzünde bir yere ulaşması gerektiğinde kurt suretine bürünerek yolculuk yapar, üst dünya Tanrılarında olan dokuz şamanın atasına yolculuk yapması gerektiğinde ise çift başlı kartala dönüşerek göğe yükselirler (Alekseyev, 2013, s. 181-182). Buryat şaman törenlerinde kartal göğe değil yer altına yolculukta ortaya çıkar. Hastalık tedavisi için tören düzenleyen şaman, kartal suretine bürünerek yer altı yurduna varıp Erlik'in huzuruna çıkar ve ona kurban sunar (Eliade, 1999, s. 250).

Şamanların önemli ruhları arasında yer alması itibarıyla kartal, şaman kıyafetlerinde ve aletlerinde de temsil edilir. Hakas şaman kıyafetlerinin kollarına kartal kanatları iliştilir, başlık ise kartal kafası ile süslenir (Hoppál, 2018, s. 60). Yakut şamanları kıyafetlerinin ön tarafına gök yolculuklarını sağlayan çift başlı kartalı temsil eden semboller bağlarlar (Alekseyev, 2013, s. 181). Altay şamanlarını ve kurbanları göze görünmeden "tös"lere ulaştıran kartal, şaman kıyafetinde kartal tüyü ve kartal pençesi ile temsil edilir (Anohin, 2006, s. 52). Kaçın şamanları kendilerine yardım eden üst dünya ruhları arasında yer aldığına inandıkları kartalı teplerinin üzerine çizerek somutlaştırırlar (Alekseyev, 2013, s. 53).

İnsanların kendisine yaklaşımında kartalın iki zıt yönünün olduğuna inanılır. Bir yanda kendisine zarar verenlere gazabını yansıtan kartal var iken öte yanda kendisine iyilik yapanlara ihanda bulunan kartal yer alır. Kartalın gazabı kendisine zarar verenlere hastalık musallat etme, ihşamı ise kıymetli ödülleri sunma yoluyla ortaya çıkar. Bir Yakut inancına göre kartal ile karşılaşarak onun hayatını bağışlayan bir Yakut Türkü kartal tarafından yada taşı ile ödüllendirilir. Hayatı bağışlanan kartal dışkısını yapar. Dışkının içinden yada taşı çıkar (Seroşevsky, 2007, s. 242).

Kartalın talih ve bereket getiren bir yönünün olduğuna da inanılır. Kartalın dışkısından yada taşının çıkması bir noktada onun bereket getiren gücünün bir göstergesidir. Bununla birlikte Yakut Türkleri "olloh tas" adlı talih taşının varlığına inanırlar. Bu taş, kartal ve benzeri kuşların yuvasında bulunur. Taşı elde eden kişinin zenginliğe kavuşacağı düşünülür (Dilek, 2014, s. 139). Kartalı bereketle ilişkilendiren bir başka Yakut inancı bir anlatı içerisinde yer alır. Rivayete göre zengin bir Yakut Türkü'nün bahçesine iki kartal konar. Adam hemen votka, tuz, içinde kıyılmış karaciğer, yürek, içyağı ve et olan bir tabak hazırlayıp kartalların yemesi için bırakır. Kartallar votkayı içip eti yediğinde evde özellikle at soyu olmak üzere hayvan soyunun korunacağına ve tükenmeyeceğine inanılır (Seroşevsky, 2007, s. 242). Çuvaş Türklerine göre insanoğlu tarım faaliyetlerini kirpiyi takip eden kartal sayesinde öğrenmişlerdir. Rivayete göre insanlar henüz tohumun nasıl ekileceğini bilmez iken bir gün bu işi nasıl

başaracaklarını öğrenme isteği ile birbirlerine sorarlar. Bu işi yalnızca kirpi bilmesine rağmen ona itibar etmeyip dalga geçerek kalbini kırarlar. Bu durum karşısında bildiklerini paylaşmak istemeyen kirpi oradan uzaklaşırken kartal gizlice onu takip eder. Yolda ilerleyen kirpi kendi kendine tohum ekiminin ve sabanın nasıl yapıldığını mırıldanır. Bunu duyan kartal hemen insanların huzuruna varır ve kirpiden öğrendiklerini insanlarla paylaşır (Yavuz, 2019, s. 90). Böylece aslında tarımın bilgisi kirpi olmasına rağmen bu işi insanoğluna öğreten kartal olur.

Türk kültüründe rüya motifi önemsenen ve üzerinde çalışmalar yapılan alanlardan biridir. Rüyaların sanal bir gerçekliğin ötesinde kişilere iyi veya kötü bağlamında birtakım mesajlar ilettiğine inanılır ve muhtevası çeşitlilik gösterir. Dinî şahsiyetlerden madenlere, doğaya ait unsurlardan afetlere kadar yayılan geniş bir yelpaze rüya motiflerini oluşturur. Bu bağlamda hayvanların da rüya motiflerinde özel bir yerinin olduğu ifade edilebilir. Rüyalarda yer alan hayvanların dünya hayatında birtakım iyi veya kötü olayların habercisi olduğuna inanılır. Nadir olmakla beraber kartal da rüya motiflerinde yer edinir. Yakut Türklerinin inanç dünyasında kutsi bir değer taşımasına rağmen rüyada görülen kartal kötüye yorulur (Seroşevsky, 2007, s. 241; Roux, 2005, s. 78).

Türk kültüründe hayvanlardan esinlenen, figürleri hayvan hareketlerini andıran ve aynı zamanda adını da hayvanlardan alan oyunlara rastlanır. Anadolu'da Amasya, Bingöl ve Kahramanmaraş/Göksun yörelerinde bir tiyatro sahnesini andıran ve seyirlik yönü de olan “kartal oyunu” adlı oyun oynanır. Bu oyunun ana kurgusu avının etrafında dönen kartalların dansını sergilemektir. Oyun davul-zurna eşliğinde oynanır. Amasya ve Bingöl'de ortaya avı temsilen koyun/kuzu postu konur, Göksun'da ise bir adam orta yere uzanır. Oyuncular avı elde etmek için kartal gibi kanat çırparak figürlerini sergiler ve mücadele ederler (İrmak, 2016, s. 97-99; Yalman, 2000, s. 384; URL-1).

2. Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kartal

Atlı göçebe yaşam dairesinde doğa ve hayvanlar ile iç içe bir yaşam süren Türkler karşılaştıkları hayvanlar etrafında birtakım inançlar geliştirmenin yanı sıra bu hayvanları destan dünyasına da aktarmıştır. Destan dünyasına aktarılan hayvanlardan biri kartaldır. Bu geçiş aşamasında kartal hem mitik düşüncedeki bazı tasavvurları muhafaza eder hem de destanlara özgü vasıflar kazanır.

Türkler astral unsurlara dair tasavvurlar ortaya koyarken hayvanlardan da esinlenmişlerdir. Hayvan adlarını astral unsurlara aktararak, astral unsurları hayvanlara benzeterek ve hayvanların astral unsurlara dönüşümüne dair anlatılar üreterek bu tasavvurlarını şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda kartal da astral unsurlarla ilişkilendirilir. Dîvânü Lugâti't Türk'te şafak sökerken ortaya çıkan Müşteri (Jüpiter) gezegeninin “qaraquş yıldız⁴” olarak adlandırıldığından söz edilir. Kara kuş, eser üzerinde çalışan araştırmacılardan Atalay (1985, s. 331) tarafından tavşancıl, Ercilasun ve Akkoyunlu (2018, s. 144-443) tarafından tavşancıl ve gypaetusbarbatus (bir akbaba türü) olarak adlandırılırken Kabalcı

---

⁴ Kara kuş yıldız.

yayınevi tarafından basılan eserde kara kuş, kartal olarak aktarılır (Erdi ve Yurteser, 2005, s. 402). Esin'e (2001, s. 88) göre de karakuş, kartaldır ve Müşteri gezegeni kara kuş olarak adlandırılır. Kartalın güneşi temsil ettiği de düşünülür. Çoruhlu'ya (2011, s. 156) göre Göktürk ve Uygur devletleri döneminde kartal, hükümdar veya beylerin sembolü kabul edilir ve aynı zamanda diğer yırtıcı kuşlar ile birlikte güneşi temsil ederdi.

Kartalın astral dünya ile bağının bir diğer parçası meteorolojik olaylarla ilintilendirilmesidir. Gökte oturan kartalın kımıldamasının, kanatlarını oynatıp ses çıkarmasının çeşitli meteorolojik olaylar üzerinde etkili olduğuna, özellikle şimşek ve yıldırımın kartalın ortaya çıkardığına inanılır (Ögel, 2010, s. 289-290). Teleüt inançlarında kartal İlyas Peygamberin şahsında gök gürültüsünün ortaya çıkışı ile dolaylı açıdan ilişkilendirilir. Teleütler gök gürültüsünü İlyas Peygamberin (İlya-Muri) ortaya çıkardığına inanır, İlyas Peygamberi ise kartal suretinde tasavvur ederler (Harva, 2015, s. 168). Yakutlarda kartalın güneş hayvanı olabileceği düşüncesini akla getiren inançlar görülür. Onlara göre bahar ve güz mevsimlerinin gelişinde bu kuşun etkisi vardır. Kartal kanatlarını bir kez salladığında buzların erimeye başladığına, iki kez salladığında ise ilkbaharın geldiğine inanılır (İnan, 2000, s. 46). Kartalın meteorolojik olaylar üzerinde etkisi olduğuna dair inanç Altay Türklerinin Cañar destanında yansıma bulur. Destanda yurda gözcülük yapan kartallar yağmur yağdırma, rüzgâr ve fırtına çıkarma, Yakut kartalı gibi sıcak yel estirme kabiliyetine de sahiptir. Kıstay-Mergen kağan, eşi Cañarçı kadın ve oğulları Küreñeş ile birlikte oturup sohbet ederken bir anda sıcak bir rüzgâr eser ve damla damla yağmur inmeye başlar. Aniden değişen hava durumu nedeniyle bakışlar göğe yönelir. Kartalların geldiğini anlayan Cañarçı kadın yağmurun ve rüzgârın kartallar tarafından ortaya çıkarıldığını etrafında toplanan halka şöyle anlatır:

“Rüzgâr-fırtına, sıcak yel

İki kartalın kanatlarının

Esintisi.

Damla damla yağın

İki kartalın gözlerinden

Akan yaşı, -dedi.” (Duran Gültekin, 2020, s. 537).

Maaday Kara destanında yurdu koruyan iki kartal vardır. Bunların meteorolojik olaylar üzerinde etkin olduklarına dair doğrudan bir anlatım bulunmama ile birlikte kartalların tasvirinde nefeslerinin rüzgâr gibi güçlü olduğu söylenir (Bekki, 2007, s. 351-352). Bu betimlemeden hareketle yeryüzünde esmeye başlayan rüzgarların bu kartalların nefeslerinden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Mitik düşüncede ve destanlarda ortaya çıkan kartallar normalin ötesinde olağanüstü niteliklerle donatılmış hayvanlardır. Bazıları devasa yapılıdır, bazılarının uzuvları normalin ötesindedir. Yakut Türk mitolojisinde “Kötör Toyono” olarak adlandırılan mitik kartal buzağıdan büyük, bir tayı veya bir ineği tek başına yiyebilecek kadar iridir (Dilek, 2014, s. 117). Teleüt şamanlarının kartalı “ay burunlu, buz gibi gagalı, ay gibi bakır tırnaklı kara bir kuştur.” (Direnkova, 2014, s. 65). Kanatlarını sallayarak yeryüzündeki buzların erimesini ve baharın gelmesini sağlayan Yakutların güneş kartalının devasa bir yapıya sahip olduğu düşünülebilir. Zira yeryüzüne etki edebilecek kadar güçlü bir rüzgârı ancak devasa yapıda kanatlara sahip devasa bir kartal oluşturabilir. Evliya Çelebi de Elburz Dağı’nda yaşayan fil büyüklüğünde devasa kartallardan söz eder. İnsanlara asla zararları olmayan bu kuşların ömrü de iki-üç bin yıla varacak kadar uzundur (Çelebi, 2010, s. 767).

Destan dünyasının devasa kartalları üzerinde durulduğunda öncelikle Yakut Türklerinin Ehe Khara Atlı Eles Bootur destanında “öksökü” olarak anılan kartala değinmek gerekir. Bu kartal olağanüstü azametli bir kuş olarak betimlenir. Abaahılarla savaşından kurtulan Kıs Nurgun, iyileşip kendisini kurtaran Eles Bootur’a veda ettikten sonra etrafında üç defa dönerek bir kartal suretine bürünür. “Öksökü” olarak adlandırılan bu kartal güneşi gölgeleyen büyük kara kanatlı, parıldayan bıçaklı mızraklarını tersine sokmuş gibi sert demir tüylü, kararmış tırpanları çapraz tutmuş gibi siyah eğri tırnaklı, üç kat demir tüylü bir kuştur (Ergun vd, 2017, s. 175). Altay Türklerinin Kan Kapçıkay destanında yurdun koruyuculuğunu yapan dokuz kartal da olağanüstü niteliklerle donatılmıştır. Bu kartalların kanatları bulutu andırır, tırnakları birer elmas gibidir. Gözleri o denli keskin bir görüşe sahiptir ki aylık mesafeleri dahi görebilir. Koku duyuları görme duyularından daha üstündür. Koku alma yetenekleri sayesinde bir yıllık mesafedeki kokuları dahi alabilir. Bu üstün nitelikleri sayesinde kartallar sezilmesi güç olayları önceden sezebilir, bilinmeyenleri önceden bilebilir (Dilek, 2007a, s. 221). Maaday Kara destanında yurdu koruyan kartalların fiziki yapıları ayrıntılı olarak anlatılmaz; ancak tırnaklarının elmas gibi, nefeslerinin ise rüzgâr gibi olduğu dile getirilir (Bekki, 2007, s. 351-352). Burada kartalların nefeslerinin rüzgâr gibi olmasından hareketle devasa yapıda olma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir.

Yakut Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur destanında abaahı ve ayı kartalları olarak niteleyebileceğimiz iki kartal görülür. Destanda abaahı bahadırı Timir Iyısta Hara zorda kaldığında Itık Hahaydaan Udağan adlı kadın şamandan yardım ister. Abaahının yardım isteğini duyan kadın şaman üç başlı, çatal kuyruklu, demir puldan tüylü, azametli bir kartal suretinde bahadırların mücadele ettiği yere iner. Bu kartalın dikkat çeken özelliklerinden biri de ağzından ateş saçmasıdır (Ersöz, 2010, s. 211). Bu özellikleriyle sergilenen yer altı kartalı abaahı bahadırının bindiği ejderhayı andırır. Zira abaahının bindiği ejderha da üç başlı ve çatal kuyrukcludur (Ersöz, 2010, s. 189). Timir Iyısta Hara’nın yer altı kartalının gelişinden sonra Nurgun Bootur da kendi şaman ablası Ayı Umsur Udağan’dan yardım diler. Yardım çağrısını alan kadın şaman da kayın kabuğunu dibinden demet şeklinde bağlamış gibi çatal kuyruklu, serilmiş kayın kabuğunu genişçe açarak yaymış gibi geniş gümüş kanatlı, büyük

palayı baş aşağı tutmuş gibi gümüşten pullu tüylü, kocaman bir kazan gibi büyük başlı, fincan büyüklüğünde ve güzelliğinde gözlü, eğri tırpan gibi uzun ve mükemmel gagalı, on Caañı⁵ tırpanı gibi yırtıcı kara pençeli, azametli bir kuş suretinde mücadele sahasına iner. Bu kuş o kadar iridir ki inerken donmuş dokuz çamın hepsini birden çekip alarak yer iner (Ersöz, 2010, s. 215). Bahadırların yardımına gelen kadın şamanların suretine büründükleri kartallar bazı benzer ve farklı özellikler taşırlar. Öncelikle her iki kartal da iri, azametli kuşlar olup ikisi de rakip bahadırlar üzerinde etki uyandıran, destandaki tabir ile kürek kemiklerinin arasını delip geçen ateşli bakışlara sahiptir (Ersöz, 2010, s. 211-215). Abaahı ve ayı kartalları olarak nitelenebilecek bu kartalların farklı yönleri de dikkat çekicidir. Abaahı kartalı üç başlı iken ayı kartalı tek başlıdır, abaahı kartalı ağzından ateş saçarak bir ejderhayı andırırken ayı kartalının ağzından ateş saçma yetisi yoktur. Abaahı kartalı, ayı kartalına göre daha korkunç bir görünüme sahiptir. Culuruyar Nurgun Bootur destanında şaman kadınların yanı sıra Nurgun da destanın sonuna doğru siyah benekli alaca bir kartal suretine bürünür. Bu kartal, siyah cilalı demir küskü gibi gagalı, On Caañı tırpanı gibi büyük kara pençeli, demir pullu tüylü; geniş kara kanatlı, demir gibi çatalı kuyruklu bir kuştur (Ersöz, 2010, s. 383).

Er Sogotoh destanında da bir abaahı kartalı sahne alır. Destanda Taas Caantaar Buuray, bir kartal suretinde ihtiyarların yurduna ulaşır. Büyük Öksökü adıyla anılan bu kuş üç başlı, geniş gökyüzünün yarısını kanatlarıyla kapatacak irilikte, on melez ağacını kavrayıp konabilen, koca kazan kadar kafalı, fincan ağzı gibi gözlü, köşeli sivri gagalı, demir pul tüylü, konuşabilen bir hayvandır ve aynı zamanda ölümcül abaahı kuşu olarak anılır (Ergun, 2013, s. 569). Destanda abaahı kadın şaman Uot Çolboodoy da kartal donuna girebilen kahramanlardan biridir. İlerleyen sahnelerdeki konuşmasından Hariacılaan Bergen'in annesi olduğu anlaşılan kartal/kadın, K11s Sariadıman Kuo'yu kaçırın Taas Kudustay bahadırı alt dünyada aramakta olan oğlu Hariacılaan Bergen'in yanına uçar. Bir kayanın tepesinde bulunan bahadırın yanına konan kartal konuşmaya başlar. Kendisinin bahadırın annesi olduğunu, Taas Kudustay'ın başka bir kayada yaşadığını, canının ise bir kayanın dibinde saklı olduğunu söyledikten sonra uçup gider (Ergun, 2013, s. 757-759).

Çift başlı kartal farklı coğrafyalarda yaşam süren, farklı dinî, etnik ve sosyo-kültürel yapıdaki toplumlar tarafından benimsenen (Göksu, 2016, s. 119) ve bu nedenledir ki zaman zaman aidiyeti üzerine tartışmalar yürütülen mitik hayvanlardandır. “Türklerden mi kök almış, yoksa Bizans'tan veya batıdan mı?” soruları etrafında ileri sürülen fikirler bir kenara bırakılacak olursa çift başlı kartalın hem Sibirya sahası Türkleri hem de Anadolu'da varlık gösteren Türkler tarafından önemsendiği ve sembol olarak kullanıldığı bilinmektedir. Türk kültüründe çift başlı kartalın en uzak coğrafyası Yakut Türklerinin diyarıdır. Yakutlar yurtların yakınına dünya ağacını temsil eden sıırıklar diker, sıırıkların üzerine ise çift başlı kartal motifleri işlerler. Bu mitik kartalın gökleri koruduğuna inanırlar (Ögel, 2010, s. 289). Yakutlar arasında tespit edilen bazı inançlarda çift başlı kartal Ürüñ Ayı Toyon ile

⁵ Caañı: Verhoyansk şehri. Bu şehrin tırpanı meşhurdur (Ersöz, 2010, s. 215).

özdeşleştirilir, Ürüñ Ayı Toyon'un çift başlı kartal suretinde görüldüğü düşünülür (Bayat, 2006, s. 100). Başkurt Türklerinin inanç dünyasında Semrük adlı bir çift başlı kartal vardır. Kaf Dağı'nda yaşayan bu kartal ebedi sudan içtiği için sonsuz bir hayata sahiptir (Ögel, 2010, s. 327). Şaman törenlerinde de çift başlı kartal tasavvuru ile karşılaşılır. Tören düzenleyen şaman, üst dünya Tanrılarında olan dokuz şamanın atasına yolculuk yapması gerektiğinde çift başlı kartala dönüşerek göğe yükselir (Aleksyev, 2013, s. 181-182). Anadolu'da çift başlı kartal motifi Selçuklular Dönemi'nde varlık gösterir. Hatta bazı araştırmacılara göre çift başlı kartal Selçuklu Devletini simgeler (Çoruhlu, 2003, s. 237).

Selçuklu dönemi mimari eserleri de çift başlı kartal motiflerini muhafaza eder. Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde, Erzurum Çifte Minareli Medresesi'nde, Yakutiye Medresesi'nde, Divriği Ulu Camii'nde, Diyarbakır Kalesi surlarında, Konya Kalesi'nin kapısında çift başlı kartal motiflerine yer verilmiştir. Selçukluların yanı sıra Anadolu beylikleri de çift başlı kartalı önemsemiş, Artukluların ve Karamanoğullarının bastırdığı sikkelerde çift başlı kartal motifi kullanılmıştır. Mitik düşüncede hayvanların çok başlı olarak tasavvur ve tasviri temelde gücün ve olağanüstülüğün pekiştirilmesi amacını taşır. Anlatılarda Celbegen genel olarak yedi başlı olarak betimlenir ki bu mitik varlık sıradan olmayıp olağanüstülüğü özünde barındırır. Dede Korkut'un 13. boyunda Salur Kazan gibi bir bahadırın mücadele ettiği ejderha da sıradan bir varlık olmayıp yedi başlıdır. Bu noktadan hareketle çift başlı kartal tasavvuru, koruyuculuk vasfı bulunan kartalın gücünün pekiştirilmesi, hâkimiyet alanının genişletilmesi, daha geniş kapsamda kâinata hükmeden bir gücün ve koruyuculuğun temsilcisi hâline getirilmesi anlamını taşır.

Sibirya sahası Türk destanlarında çift başlı kartallara rastlanmaz; ancak Altay destanlarında kutsal ağacın üzerine konup yurdun gözcülüğü yapan iki kartalı çift başlı kartal motifinin dönüşümü olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Mitik düşüncede kutsal ağaç üzerinde yer alan koruyucu çift başlı kartal, destan dünyasında iki ayrı bedene sahip koruyucu iki kartala dönüşür.

Çok başlı kartal tasavvuru Yakut Türklerinin destanlarında üç başlı kartala dönüşür. Culuruyar Nurgun Bootur destanında insanın kartala dönüşümü motifi ekseninde abaahı şamanı üç başlı kartal suretine bürünür. Nurgun Bootur ile mücadele eden abaahı bahadırı Timir Iyista Hara zorda kaldığında Itık Hahaydaan Udağan adlı kadın şamandan yardım ister. Abaahının yardım isteğini duyan kadın şaman üç başlı, çatal kuyruklu, demir puldan tüylü, azametli bir kartal suretine bürünerek bahadırların mücadele ettiği yere iner (Ersöz, 2010, s. 211). Er Sogotoh destanında Taas Caantaar Buuray'ın suretine büründüğü Büyük Öksökü adıyla anılan kartal da üç başlı ve devasa yapılı olup ölümcül abaahı kuşu olarak anılır (Ergun, 2013, s. 569).

Kartal, hem mitik düşüncede hem de destanlarda kutsal ağacın üzerinde varlık gösterir. Özünde kutsiyet taşıyan bu ağaçlar dünya ağacı, kavak ağacı, destanlarda bay terek, demir kavak adları ile karşımıza çıkar. Yakut düşüncesinde dünya ağacı yurtların yanına dikilen uzun sırtıklar ile temsil edilir

(Ögel, 2014, s. 650). Bu sırıkların üstüne işlenen çift başlı kartalın dünya ağacının tepesinde oturup gökleri koruduğuna inanılır (Ögel, 2010, s. 289). Bir başka Yakut inancına göre ise çift başlı kartal sekiz dalı olan ve her dalında şaman ruhlarının eğitim aldığı yuvalar bulunan ak kavak ağacının tepesinde bulunur (Bayat, 2006, s. 100). Maaday Kara destanında yurdu koruyan iki kartal, hem yurdun merkezini temsil eden hem de üç dünyayı birbirine bağlayan yedi boğumlu Bay Terek adlı kutsal ağacın üstünde yer alır. Kan Kapçıkay destanında bahadırın yurdu demir kavak ağacının üstündeki dokuz kartal tarafından korunur. Kutsal ağaç/hayat ağacıyla kartalın birlikteliği Selçuklu döneminde Anadolu'daki mimari eserlere de işlenmiştir. Erzurum Çifte Minareli Medrese, Erzurum Yakutiye Medresesi, Kayseri Döner Kümbet kartalın hayat ağacının üstünde yer aldığı mimari eserlerdendir.

Yakut mitik düşüncesinde yer alan hayat ağacı veya göğün direğini temsil eden sırık üzerindeki çift başlı kartal, Ehe Khara Atlı Eles Bootur destanında serge üzerine işlenen kartal motifine dönüşür. Destanda bahadırın evinin önünde kuş motifli üç serge dikilidir. Bunlardan ilki “oyulmuş, geniş desenli, sayrayıp oturan şah kartallı” bir sergedir (Ergun vd. 2017, s. 69). Türk kültür ve destanlarında sergeler basit ağaç parçaları değildir. Onlar üç aleme temas edebilen özel nesnelere. Yakutlar arasında sergeler hem Ürüñ Aar Toyon'un bastonu (Ersöz, 2010, s. 105) hem de hayat ağacının sembolü olarak tasavvur edilir (Ergun vd. 2017, s. 22). Dolayısıyla sergelerin kutsal bir yönü de vardır. Bu açıdan bakıldığında mitik düşüncede kutsal ağacın üzerinde görülen kartal destanda da benzer şekilde kutsal nesne üzerinde ortaya çıkar. Destan ile mitik düşünce arasında görülen tek fark kartalın çift başlılığının ortadan kalkmasıdır.

Sibirya sahası Türk destanlarında kartalın koruyuculuk vasfı dikkate değer ölçüde öne çıkar. Destanlarda karşılaşılan koruyucu kartalların önemli özelliklerinden biri sayılarının iki veya daha fazla olmasıdır. Maaday Kara destanının başında yurt betimlemesi yapılırken yedi boğumlu Bay Terek adlı kutsal ağacın üstünde iki kartal görülür. Tırnakları elmas gibi, nefesleri rüzgâr gibi olan bu kartallar ağacın üstünden etrafi gözetler; gökten kuşları, yerden dört ayaklı hayvanları geçirmez; Altay'ı korur ve gerektiğinde bahadırlara yol gösterir (Bekki, 2007, s. 351-352). Katan-Kökşin le Katan-Mergen destanının girişinde de bahadırın yurdunu koruyan kartallar görülür. Katan-Kuuçın kağanın sarayının kapısındaki altmış altı dallı altın at direğinin üstüne tüneyen iki kara kartal yurda gelecek tehlikeler konusunda Altay'ın üstünü gözetler (Dilek, 2007b, s. 260). Cañar destanındaki kartallar bahadırın sarayının tündüğünü korur. Burada her ne kadar kartalların tündüğü koruduğundan söz edilse de tündük bir açıdan yurdu temsil eder ve kartallar yurdun koruyuculuğunu yapar:

“Tündüğü koruyan

İki kartal ise,

Ak aydınlığı izleyip

Bağırıyormuş.” (Duran Gültekin, 2020, s. 121).

Destanın ilerleyen safhalarında yeryüzü bahadurları ile Erlik diyarındaki şulmuşlar arasındaki mücadeleler yoğunlaştığında kartalın Erlik'ten gelecek tehlikelere karşı tetikte olduğu görülür:

“Gece vakti iki kartal

Erlik'in yolunu gözleyerek

Ötüyorlarmış.

Ak aydınlığı izleyip

Oturuyormuş.

Sezici iki köpeği

Kapı yanında yatıp

Erlik'in yolunu dikkat kesilip

Gürülder gibi havladı.” (Duran Gültekin, 2020, s. 1096).

Kan Kapçıkay destanında yurdun koruyuculuğunu dokuz kartal devralır. Kan Kapçıkay'ın sarayının karşısında demir kavak ağacı vardır. Bu ağacın dibinde yedi köpek, tepesinde ise dokuz kartal yer alır. Olağanüstü niteliklerle donatılan bu kartallar hem yerden hem de gökten gelecek tehlikelere karşı Kan Kapçıkay'ın yurdunu korur:

Kutsal kavağın tam ortasında

Birbirine eş dokuz kara kartal

Ötüşüp duruyorlardı.

Üçüncü göğün dibinden

Ay kanatlı kuş geçirmez,

Üç Altay'ın sırtından

Yabani hayvan geçirmez

Kağan Kan Kapçıkay'ın yurdunu

Yıllar boyu koruyan

Ay kanadı ak bulut gibi

Sağ kanadı gök bulut gibi

Tırnakları elmas şekilli

Gözleri aylık yerden gören,
Bir yıllık yerden koku alan
Göğün bekçileri
Kağanın sarayına
Toynaklı hayvan girdirmez.
Kuş başı kargılı savaşı girdirmezdi.
Sezilmez yerden sezer,
Bilinmez yerden bilirdi.
Birbirine benzer dokuz kartal
Sayısız yurdu korurlar,
Yukarıdan aşağı kontrol ederlerdi.
Kan Kapçıkay'ın sarayına
Kapısından it girdirmez,
Bacasından kuş girdirmezlerdi (Dilek, 2007a, s. 221).

Kartallar yalnızca yeryüzü bahadurlarının yurdunu korumakla görevli değildir. Yer altı bahadurlarının yurtlarını koruyan kartallar da vardır. Kan Kapçıkay destanında Erlik'in yeğeni Buurıl Kağan'ın yurdu demir kartallar tarafından korunur (Dilek, 2007a, s. 238).

Kartallar yurtları korurken olağandışı olayları sezindiklerinde seslenerek sahiplerini uyarır. Cañar destanında bir sabah vakti ufukta koyun başı kadar kara bir guguk kuşu belirir. Bunu gören iki kartal ötüşerek, iki köpek ise havlayarak uyarı yapar. Bunu duyan bahadır sarayından çıkarak etrafı gözlemler. Bu sırada guguk kuşu yurdun tündüğüne konarak içeriye bir mektup bırakır (Duran Gültekin, 2020, s. 1137-1138).

Kartallar zaman zaman bahadırlara yol gösterir, hedefe ulaşmaları için yapmaları gerekenler konusunda onlara rehberlik yapar. Er Sogotoh destanında abaahı kadın şaman Uot Çolboodoy, kartal suretine bürünerek Kııs Sariadıman Kuo'yu kaçırın Taas Kudustay'ı aramakta olan oğlu Harıacılaan Bergen'in yanına varır ve Uranhay Saha'dan kimsenin öldürmesi mümkün olmayan Taas Kudustay'ı yok etmenin yolunu gösterir. Taas Kudustay'ın başka bir kayada yaşadığını, canının ise bir kayanın dibinde saklı olduğunu, ancak saklı canı bulursa onu öldürebileceğini söyleyerek oradan ayrılır (Ergun, 2013, s. 757-759).

Destanlarda temel görevi yurdun gözcülüğünü ve koruyuculuğunu yapmak olan kartallar zaman zaman habercilik/elçilik görevi de üstlenir. Altay Türklerinin Cañar destanında Altın Sırğa kızın oğluna eş olacağını öğrenen Kıstay Mergen Kağan bir şölen düzenlemek ister. Altay'ın altmış kağanını, yeryüzünün yetmiş kağanını şölenine davet etmek için mektup yazıp koruyucu iki kartalını mektupları iletmek üzere görevlendirir. Kartallar Altay'ın altmış kağanının, yeryüzünün yetmiş kağanının yurtlarını dolaşıp sarayların açık tündüklerinden mektupları aşağı bırakarak hepsini şölene davet eder (Duran Gültekin, 2020, s. 552). Cañar bahadır da kızı Ezeney'i evlendirmeye karar verdiği zaman yeryüzünün yetmiş kağanına, Altay'ın altmış kağanına yazdığı davet mektuplarını davetlilere ulaştırmak için yurdunun koruyucusu iki kartalı görevlendirir (Duran Gültekin, 2020, s. 1429). Cañar destanında kartallar habercilik bağlamında mektupları taşımanın yanı sıra insanları taşır. İhtiyaç duyulan zamanlarda kahramanların binekliğini yaparak yeryüzü tehlikelerinden uzak bir şekilde onları istenilen yerlere ulaştırır. Cañar bahadır, Erlik diyarından yeryüzüne çıktıktan sonra hanımı Altın-Tana'yı ana kartalla yurduna göndermek ister. Bu isteği duyan ana kartal gelip Cañar ile karısının önüne konar. Altın Tana Hanım kartalın sırtına binip yola koyulur (Duran Gültekin, 2020, s. 1393-1394).

Destanlar kahramanların mücadele sahneleri üzerine kuruludur. Olağanüstülüklerle donatılan kahramanların mücadeleleri bazen insanüstü özelliklerle nitelenir. Onlar birer insan olmanın ötesinde doğada gücüyle öne çıkan birer hayvana benzetilir ve mücadeleleri de hayvan mücadele sahnesi ekseninde şekil alır. Karşı karşıya gelen kahramanların mücadelelerinin başlangıcından sonuna kadar geçen süreç hayvan dünyasından esinlenen bir tablo şeklinde resmedilir. Bu bağlamda gökyüzünde gücün en büyük temsilcisi kabul edilen, gökyüzünden heybeti ile avının üstüne azametli şekilde inen kartal da kahramanların mücadelesine benzerlik teşkil eden hayvanlar arasında yer alır. Tuva Türklerinin Kañıvay Mergen destanında Kañıvay Mergen ile Kañgay-Kara bahadır karşı karşıya geldiklerinde aygırın bakışları ile yan gözle bakarak, buğranın kinlenmesi ile kinlenerek, doğanın çevikliği ile kartalın saldırışı ile birbirlerine doğru hücum ederler (Ergun ve Aça, 2004, s. 482).

Yeryüzünde varlıkları statülendirme eğilimi yalnızca insanlar özelinde söz konusu değildir. Hayvanların da kendi alemlerinde bir hiyerarşisi vardır. Doğal yaşamda gök yırtıcıları arasında kartal, büyüklüğü ve gücü ile öne çıkar. Destanlarda bu hiyerarşik yapı değişir ve başka kuşlar üste çıkar. Tuva Türklerinin Boktu-Kirişi Bora Şeeley destanında kuşlar aleminin kağanı simurg kabul edilir. Destanda gelini Çeçen-Urug'un bilgeliğinden etkilenen Tuñ-Karatı Haan gelinine göz koyar ve onu elde etmek ister. Bu nedenle oğlunu ortadan kaldırmak için av tertip eder. Durumu sezen Çeçen-Urug kocasına işin özünü anlatmadan nasihatlerde bulunurken ava yayını ve okunu almadan gitmesini söyler. Oğlan kabul eder. Av alanına vardıklarında oğlunun oksuz olduğunu gören babası öfkeye kapılır, kılıcını çeker. Oğlan af dileyerek bir günde okunu alıp dönme sözü verir. Yurda döndüğünde eşine sitem eder ve bir gün içinde dönmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Çeçen-Urug, kocasına üç günde dönmesini söyleyip geciktiği her gün için babasının öfkeyle soracağı sorulara hangi cevapları

vermesi gerektiğini tek tek anlatır. Esasında babasının kötü niyetine karşı örtülü mesajlar içeren bu cevaplar arasında simurg ile kartalın hikayesi de yer alır. Babasının ikinci gün neden geç kaldığına dair sorusuna simurg ve kartalın av mücadelesini hikâye eden oğlan, simurgu kuşların kağanı olarak niteler. Kartalın emeği ile yakaladığı tavşana kuşların kağanıym diyen simurgun el koymak istediğini, kendisinin bu sorunu çözmek için geç kaldığını ve her ne kadar simurg kuşların kağanı olsa da avın kartalın hakkı olduğu fikriyle sorunu çözdüğünü söyler (Ergun ve Aça, 2004, s. 439). Oğlanın anlattığı hikâyede her ne kadar simurg statü olarak kartaldan üstün görülüp kuşların kağanı kabul edilse de av yeteneği ve güç yönünden kartalın daha üstün olduğu, insanların da bu üstünlüğü kabul ettiği anlaşılıyor.

Don değiştirme destanların önemli motiflerinden biridir. Bu motifler insanın hayvana dönüşmesi, insanın cansız bir varlığa dönüşmesi veya hayvanın başka bir hayvana dönüşmesi şeklinde tezahür eder. Destanlarda bahadırların, atlarının ve diğer kahramanların don değiştirmelerinin ana gayesi engelleri aşmak ve gerektiğinde bir yerden bir yere hızlıca ve gizlice ulaşabilmektir. Bu bağlamda Altay Türklerinin Altay Buuçay destanında bahadırın kemiklerini düşman tehlikesinden uzaklaştırmak isteyen atlar, kartal suretine bürünür. Düşman ile mücadele eden Altay Buuçay mağlup olur ve öldürülür. Bahadırın yeniden diriltilebilmesinin yegâne anahtarı olan kemiklerin zarar görmemesi için bahadırın atları, iki köpeği ve iki şahini onun kemiklerini korumaya çalışır. Aranay ve Şaranay adlı düşmanların Altay Buuçay'ın kemiklerini yakmak üzere geleceğini duyan Kayçı Ceeren ve Kamçı Ceeren atlar iki kartal suretine bürünüp kemikleri uzak ormana kaçırarak bahadırın yeniden diriliş umudunun düşman tarafından yok edilmesinin önüne geçer (Dilek, 2002, s. 210). Oçı Bala destanında ise atını gökten izlemek isteyen bahadırın kartala dönüşümü gerçekleşir. Oçı Bala bahadır ile atı, Kağan Kan Taacı'nın yurduna doğru yol alırken burada devasa kara boğa ile karşılaşılır. Boğa ile mücadele etmek için Oçı Ceeren at boğa suretine, Oçı Bala bahadır kız ise onu yukarıdan izlemek ve gerektiğinde destek sunmak üzere kartal suretine bürünerek göğe yükselir (Dilek, 2007a, s. 75). Yakut Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur destanında zorda kalan bahadırların yardımına yetişen kadın şamanlar devasa kartal suretine bürünerek yol alır. Destanda mücadeleye tutuşan bahadırlar zorda kaldıklarında kadın şamanlardan yardım isterler. İlk olarak abaahı bahadırı Timir Iyista Hara İtik Hahaydaan Udağan adlı kadın şamandan yardım ister. Abaahının yardım isteğini duyan kadın şaman üç başlı, çatal kuyruklu, demir puldan tüylü, azametli bir kartal suretine bürünerek bahadırların mücadele ettiği yere iner (Ersöz, 2010, s. 211). Timir Iyista Hara'nın yer altı kartalının gelişinden sonra Nurgun Bootur da kendi şaman ablası Ayı Umsur Udağan'dan yardım diler. Yardım çağrısını alan kadın şaman da devasa bir kartal suretine bürünerek bahadırların bulunduğu yere ulaşır (Ersöz, 2010, s. 215). Er Sogotoh destanında Hariacılaan Bergen'in annesi abaahı kadın şaman Uot Çolboodoy da kartal suretine bürünerek oğluna yardıma gelir. Oğlunun Taas Kudustay bahadırı öldürebilmesi için Taas Kudustay'ın yaşadığı yeri ve aynı zamanda canının saklı olduğu kayayı söyledikten sonra uçar (Ergun, 2013, s. 757-759).

Eski Türk toplumlarında avcılık yaygın ve önemli uğraşlardan biridir. Hem besin, giyim gibi ihtiyaçların temini hem de savaşa hazırlık bağlamında talim amacıyla av törenleri düzenlenir, atlar koşturulur, oklar atılırdı. Elbette avcılık yalnızca bu minval üzere gerçekleştirilmezdi. Yırtıcı kuşlar da avlar için eğitilir, istenildiği takdirde bu kuşlar vasıtasıyla avlar gerçekleştirilirdi. Doğan, şahin, atmaca ve kartal gibi yırtıcı kuşlar küçük yaşlardan itibaren yakalanıp avlar için eğitilir. Geçmişinin 3000 yıl öncesine kadar uzandığı tahmin edilen kartal avcılığına Kazak Türkleri arasında “sayat”, av kartalı sahiplerine ise “bürkitçi” adı verilir (URL-2). Kırgız Türkleri arasında da kuş yetiştiriciliği önemlidir. Kuş yetiştiriciliğinde ise kartal yetiştiriciliğinin/eğiticiliğinin ayrı bir yeri vardır. Bu nedenle kartal eğiticileri özel olarak “kartalacı” adıyla anılırken diğer kuş eğiticileri “münüşkâr” olarak adlandırılır (Akmataliyev, 2000, s. 34). Kuşlar vasıtasıyla avcılık geleneği han saraylarına kadar girmiştir. Marco Polo’nun aktardığına göre Kubilay Han kartal avcılığına büyük önem vermiştir. Kurt ve tilki avları için özel kuşlar yetiştiren Kubilay Han, turna avlarında kartallarını kullanmıştır. Turnaların gökte görüldüğü dönemlerde hanın kartalları turnaların üzerine salınmış. Kubilay Han, seyirlik bir gösteri olarak düzenlenen bu av merasimini keyifle izlemiş (Marco Polo I, ty, s. 114).

15. yüzyılda Timur’u ziyaret eden İspanya elçisi Clavijo da kartallardan söz eder. Ancak seyyah, hanlıkta karşılaştığı kartalların av için kullanıldığına dair bir ayrıntı vermez. Seyyahın karşılaştığı kartallar çadır süslemelerinde muhtemelen gücü temsil eden motifler içerisinde yer alır. Çadırlar arasında gezinen seyyah ilk olarak Timur’un büyük çadırını ziyaret eder. Çadıra dair ayrıntılar sunarken çadırın tavanının köşelerinde kanatları kapalı kartal motiflerine de özellikle değinir. Bu çadırdan çıkıp diğer çadırları ziyarete gittiğinde bir çadırın üzerinde kartalın avcılığını, gücünü ve aynı zamanda göğe hakimiyetini yansıtan başka bir motif ile karşılaşır. Çadırın üstünde kanatları açık bir kartal, bunun birkaç kulaç aşağısında ise çadır üzerine gümüş yaldızla yapılmış üç şahin motifi görür (Clavijo, 1993, s. 150-151). Kartalın şahinler üzerine saldırışının resmeden bu sahnede muhtemelen kartal Timur’u, şahinler ise diğer devletleri temsil eder. Timur kendisinin ve devletinin gücünü, saldırganlığını ve etrafına hakimiyetini göğün hâkimi kartal sembolü ile etrafına ilan eder.

Türk dünyasında kartal vasıtasıyla avcılık köklü ve güçlü bir gelenek olarak devam ederken aynı zamanda geleneksel bir spor dalı kabul edilmiştir. Bu nedenle ilki 2014 yılında düzenlenen Dünya Göçebe Oyunlarının ikinci ve üçüncüsünde kartal avcılığı müsabaka listesine alınarak av yarışları düzenlenmiş, 2024 yılında da devam ettirilmiştir.

Kartal vasıtasıyla avcılığa Sibirya sahası destanlarında rastlanmamakla birlikte Altay Türklerinin Cañar destanında bu av geleneğinin izlerini taşıyan bir sahne görülür. Erlik’in erleri tarafından esir alınan halkı kurtarmak üzere aşağı dünyaya inen yeryüzü bahadırları Erlik’in erleri ile mücadele edip zafer kazanırlar. Yeryüzü bahadırlarının zaferini duyan ve esaret altındaki halk ile birlikte yeryüzüne çıkmakta olduğunu öğrenen yeryüzü halkı, bahadırlara ziyafet hazırlıklarına başlar. Ziyafet için hayvanlar avlanır. Bu av sürecinde insanlar değil ayı, kartal ve Kan Kerede görev alır. Ayı, av hayvanlarını korkutup bir yere doğru sürerken Kan Kerede ile kartal erkek develerin, geyiklerin ve

sığınların semizini yakalayıp odunluğa taşır (Duran Gültekin, 2020, s. 1346). Burada her ne kadar kartal, bir insan tarafından eğitilip ava yönlendirilmese de av sürecinde hayvanları yakalama görevini yerine getirmesi destan özelinde kartal avcılığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Türkler doğadan aktarımlarla inanç dünyalarını zenginleştirirken kartal etrafında pek çok inanç oluşturmuş ve kartalı sıradanlığın ötesine taşımışlardır. Kurganlardan itibaren Türk kültür ve mitolojisindeki izi sürülen kartala tanrısallık vasfı yüklenmiş, bu nedenle kutsiyet atfedilip korunmuştur. Çocukların, şamanların ve boyların türeyişinde kartala rol verilmiştir. Şamanların doğumunun yanı sıra eğitiminde ve şamanlığı icrasında da rol alan kartal şamanların atası/anası, koruyucusu ve yardımcısı olmuştur. Hem mitik düşüncede hem de destanlarda bazı meteorolojik olayların gerçekleşmesi kartala bağlanmıştır.

Destan dünyasında kartal koruyuculuk göreviyle öne çıkar. Kutsal ağaçların üstünde yer alan kartallar etrafı gözleyerek bahadırın yurdunu dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korurlar. Kartallar, zaman zaman bahadırlara yol gösterir, hedefe ulaşmaları için yapmaları gerekenler konusunda onlara rehberlik yapar. Gerekliğinde bahadırların istek ve davetlerini etrafa duyurmak üzere haberci/elçi olarak da görevlendirilir. Destanlarda kahramanlar bir engeli aşmak veya bir hedefe ulaşabilmek için don değiştirirler. Don değiştirme motifinde şartlara uygun varlıklar tercih edilir. Bu bağlamda destan kahramanlarının ve atların suretine büründükleri hayvanlardan biri kartaldır. Olağanüstülüğü özünde barındıran kahramanların olağanüstü mücadeleleri hayvan eksenli betimlemelerle anlatılırken kahramanların birbirlerine saldırışları kartala benzetilir. Destan dünyasının kartalları sıradan değildir. Olağanüstü beden yapısına sahiptir ve bazı destanlarda çok başlı olarak tasvir edilir.

Kartal etrafında şekillenen mitik düşünce zengin bir içerik ihtiva eder. Destanlara geçişte bu zenginlik kısmen zayıflar. Mitik düşüncede tanrı ile bağ kuran, türeyişe katkı sağlayıp ana/ata hayvan rolü üstlenen, talih ve bereket getirdiğine inanılan kartal; destan dünyasında bu özelliklerini muhafaza edemez. Şamanları koruyan, boyların totemi olan kartal destan dünyasında kutsal ağacın tepesine konumlandırılır ve yurdu koruyan kartala dönüşür. Mitik düşüncede kartala dönüşebilen şamanlar ise Yakut destanlarında yerini korur. Bununla birlikte ihtiyaç duyulduğunda bahadırların ve atların da kartal suretine büründüğü görülür. Sonuç olarak mitik düşünceden destan dünyasına geçiş aşamasında kartal, mitik düşüncedeki bazı özelliklerini koruyamaz; ancak mitik düşüncede yer almayan özellikler kazanır ve mitik alanda olduğu gibi destan dünyasının hayvan varlığı içinde de yerini korur; hatta destan dünyasının gök yırtıcıları arasında en önemli kuş olarak varlık gösterir.

Kaynakça

- Akmataliyev, A. (2000). Kırgızistan'da at biniciliği ve kuş yetiştirme sanatı. *Uluslararası dördüncü Türk kültürü kongresi bildirileri 4. cilt 4-7 Kasım 1997. (s. 33-35)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Alekseyev, N. A. (2013). *Türk dilli Sibirya halklarının şamanizmi*. Kömen Yayınları.

- Alyılmaz, C. (2000). Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet armasındaki hüma kuşu tasviri. *Orkun Dergisi*, (23), 12-15.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay şamanlığına ait materyaller*. Kömen Yayınları.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka lûgati veya Çağatay sözlüğü*. Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi(I-III)* (Cilt 2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. Ötüken Neşriyat.
- Bekki, S. (2007). *Maaday-Kara destanı*. Manas Yayıncılık.
- Butanayev, V., Butanayeva, İ. (2007). *Yenisey Kırgızları*. Ötüken Neşriyat.
- Clavijo, R. G. (1993). *Anadolu Orta Asya ve Timur*. Ses Yayınları.
- Çelebi, E. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van* (4. kitap, 2. cilt). Yapı Kredi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2003). Türk sanatında görülen devlet simgeleri. *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, (4), 229-258.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken devir Türk sanatı "İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişimi"*. Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2017). *Erken devir Türk sanatı "İç Asya'da Türk sanatının doğuşu ve gelişimi"*. Kabalcı Yayınevi.
- Dilek, İ. (2002). *Altay destanları I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007a). *Altay destanları II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2007b). *Altay destanları III*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk mitoloji sözlüğü*. Eskişehir Valiliği.
- Direnkova, N. P. (2014). *Altay ve Teleüt Türklerinde şamanizm*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Duran Gültekin, Z. G. (2020). *Cañar destanı*(inceleme-metin). Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm "ilkel esrime teknikleri"*. İmge Kitabevi.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Dîvânu Lugâti't- Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdi, S., Yurteser, S. T. (2005). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. Kabalcı Yayınevi.

- Ergin, M. (ty). *Şecere-i Terakime*. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ergun, M. (2013). *Yakut destan geleneği ve Er Sogotoh*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, M., Aça, M. (2004). *Tıva kahramanlık destanları 1*. Akçağ Yayınları.
- Ergun, M., Zakharov, T., Gavriliyev, Ç. (2017). *Ehe Khara atlı Eles Bootur Sakha kahramanlık destanı*. Kömen Yayınları.
- Ersöz, M. (2010). *Culuruyar Nurgun Bootur "Saha(Yakut) Türklerinin kahramanlık destanı"*. Türksoy.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*. Kabalcı Yayınevi.
- Göksu, E. (2016). Çift başlı kartal ve Selçuklular. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (5), 117-141.
- Harva, U. (2015). *Altay panteonu*. Doğu Kütüphanesi.
- Hoppál, M. (2018). *Şamanlar ve semboller "kaya resmi ve göstergebilim"* (3. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Irmak, Y. (2016). Mitten efsaneye bir halk oyunu: Bingöl kartal oyunu. *The Studies of Ottoman Domain*, 6(10), 90-105.
- Jısl, L. (1963). Kül-Tegin anıtında 1958'de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları. *Belleten*, (XXVII), 387-410.
- Ksenefontov, G. V. (2011). *Yakut şamanlığı*. Kömen Yayınları.
- Manov, A. (2001). *Gagauzlar(Hristiyan Türkler)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marco Polo. (ty). *Markopolo seyahatnamesi 1*. Tercüman Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2020). *İslamiyetten önce Türk kültür tarihi "Orta Asya kaynak ve buluntularına göre"*. (7. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Polat, K. (2019). *Beşikten mezara Kırgız Türkleri*. Berikan Yayınevi.
- Popov, A. A. (2017). Viluysk Yakutlarında şamanlık bağışının alınması. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 235-250.
- Potapov, L. (2012). *Altay şamanizmi*. Kömen Yayınları.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. Kabalcı Yayınevi.

Seroşevsky, V. L. (2007). *Saka Yakutlar*. Selenge Yayınları.

Yalman, A. R. (2000). *Cenup'ta Türkmen oymakları II*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yavuz, C. (2019). *Çuvaş mitleri ve efsaneleri üzerinde bir inceleme*. Yayımlanmamış doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

URL-1: (2 Şubat 2013). Kartay oyunu - Amasya. Erişim adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/amasya/kulturatlasi/halk-oyunlari--kartal-oyunu>:Türkiye Kültür Portalı (Erişim tarihi: 13.07.2023).

URL-2: (21 Aralık 2013). Kartallı kız Akbota [Belgesel]. Yöneten: Öner, S. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=CAeMZ6PeyDY> (Erişim tarihi: 13.07.2023).

Eagle in Turkic Epics of Siberian Region* **

Evren ÇİFCİ ***

Abstract

Mythic thought grows and enriches by feeding on the environment in which the society is located. Turks, who had close contact with animals in the Central Asian steppes, developed some beliefs around the animals they encountered and transferred these animals to the narrative world. The eagle is one of the animals that Turks transferred to their mythical thoughts and epics. The eagle, which draws attention with its grandeur in the sky, has been highlighted with its positive qualities both in mythical thought and in the world of epics; it has taken on different tasks in different imaginations by going beyond being just a bird. In this study, the characteristics of the eagle in Siberian field Turkish epics are evaluated, and to look at the imaginations of the eagle from a broad perspective, the place of the eagle in mythical thought is also evaluated. Thus, the Turks' perspective on the eagle has been tried to be revealed in the line extending from mythical thought to the world of epics.

Keywords

Mythology, epic, belief, eagle, Siberian field

---

* **Date of Arrival:** 04.10.2024

Date of Acceptance: 14.11.2024

Citation: Çifci, E. (2024). Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kartal. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 7: 1-23.

** This article is produced from the thesis titled "Animals in Turkic Epics of Siberian Region"

*** Dr., Ministry of National Education, IZMIR/TURKEY. E-mail: evren.ata@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-9434-4733

Орёл в эпосах тюркоязычных народов Сибири^{* **}

Эврен Чифчи^{***}

Аннотация

Неоспорим тот факт, что окружающая среда и культура влияют на развитие мифологических представлений у каждого народа. Среди тюрков, встречавшихся с различными животными на просторах среднеазиатских степей, сформировались определенные верования относительно зверей, следы которых возможно увидеть и в фольклорных памятниках. Одной из таких фигур животного мира, занимающей важное место в тюркских мифологических представлениях и героических эпосах, является орёл. Орёл, привлекающий внимание древних людей своим величием в небе, обладает положительной коннотацией как в мифологических воззрениях, так и в эпической традиции. Помимо этого, можно сказать о том, что орёл осмыслялся как не просто птица, а наделялся различными функциями. В нашем исследовании было рассмотрено в общей сложности 70 эпических текстов, переведенных на турецкий язык, из которых 25 являются алтайскими, 9 хакасскими, 16 шорскими, 15 тувинскими и 3 якутскими эпосами. Были получены ценные данные из таких эпических произведений как “Маадай Кара”, “Янгар”, “Кан Капчыкай”, “Алтай Буучай”, “Очи Бала”, “Катан-Кекшин и Катан-Мерген”, “Дьулуруйар Ньургун Боотур”, “Энэ Хара аттаах Элэс Боотур”, “Эр Соготох” и “Бокту-Кириш, Бора-Шээлей”. В данной работе исследуются особенности и характеристики орла в эпосах тюркоязычных народов Сибири, а также оценивается место этой птицы в мифологических представлениях. Таким образом, производится попытка анализа воззрений тюркских народов относительно орла от мифа к эпосу.

Ключевые слова

Мифология, эпос, верование, орел, Сибирь

---

* Дата поступления статьи: 04.10.2024

Дата принятия статьи: 14.11.2024

Цитирование: Çifci, E. (2024). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kartal*. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 7: 1-23.

** Статья подготовлена на основе диссертации «Животные в эпосах тюркоязычных народов Сибири».

*** к.ф.н, Министерство образования, ИЗМИР / ТУРЦИЯ. Электронная почта: evren.ata@hotmail.com. ORCID: 0000-0001-9434-4733